

„ELKÉPZELT NEMKÖZÖSSÉGEK”

NEMZETI KÖZÖMBÖSSÉG AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIÁBAN

NAGY NOÉMI

Az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja

A SZERZŐ:

DR. NAGY NOÉMI

AZ MTA-ELTE
JOGTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT
TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSA

NAGYNOEMI@UNI-NKE.HU

2021. október 11.

A nemzeti közömbösség kutatása az angolszász történeti irodalomban és főképp térségünkre vonatkoztatva már egy jó évtizede az egyik legdivatosabb kutatási irány, miközben a magyarországi (jog)történészek körében a fogalom alig ismert. Pedig számos gyengesége ellenére a nemzeti közömbösség koncepciója igen inspiráló hatást gyakorolt a sok szempontból holtpontra jutott nacionalizmus-kutatásra. Amint Berecz Ágoston fogalmazott Tara Zahra 2010-ben írt, címében Benedict Anderson alapművére reflektáló tanulmánya kapcsán,¹ a nemzeti közömbösség koncepciója „termékenyítően hatott a 19. és 20. századi Köztes-Európa társadalomtörténet-írásának új hullámára, amely szakított a kultúrát és embereket mintegy korlátok nélkül a maga képére formáló nacionalizmus víziójával.”²

Miről is van szó? Az 1990-es évek végén úgy tűnt, hogy a nacionalizmus-kutatásban dúló harc a modernisták

(konstruktivisták) és a primordialisták (esszencialisták) között nyugvopontra jutott. Kompromisszumos megoldásként mindkét fél elfogadta, hogy a (modern) nemzet alapvetően konstruált kategória, de nem a semmiből jött létre, hanem már létező, proto-nemzeti és etnikai identitásokra épülve. A konstruktivista teoretikusok emellett szinte axiómaként kezelték, hogy a nép tárt karokkal fogadta a politikai vezetők által

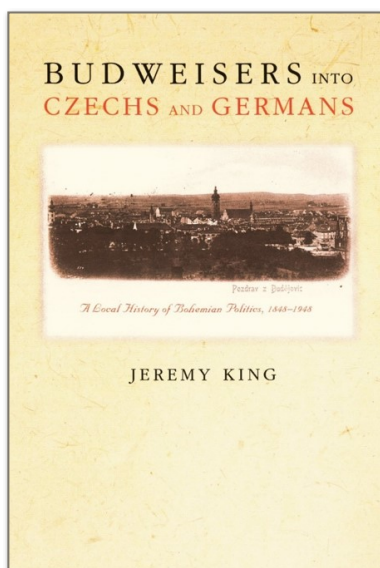
közvetített nacionalizmus eszméjét. Néhány vállalkozó szellemű kutató ezen a ponton kérdőjelezte meg a konstruktivista paradigmát, mivel az addig csak a nacionalista elit diskurzusait vizsgálta, nem pedig a szélesebb társadalmi rétegek mindennapi életét, pedig etnicitás és nemzetiség végső soron a mindennapi tapasztalatok során teremtődnek meg.³ Ezek az alulról felfelé irányuló – többek között Jeremy King, Pieter M. Judson és Tara Zahra nevével fémjelzett – vizsgálódások számos olyan esetet tártak fel, amikor a heves nacionalista retorika alig vagy egyáltalán nem talált lelkes fogadtatásra a nép körében. Gyakran kifejezetten kemény munka volt kiépíteni az önmeghatározásnak azt az érzetét, amely az egyéneket egy adott nemzethez kötötte (például a budweiserből csehek és németeket formált). Judsonék kutatási eredményei megkérdőjelezik a nacionalizmus tömeges jellegét Kelet-Közép-Európában a 19-20. század fordulóján.⁴

A téma jogászai szemmel nézve sem érdektelen. Tudniillik a nemzetiségi kérdés

szabályozásánál az Osztrák-Magyar Monarchiát alkotó mindkét birodalomfél az egyenjogúság (*Gleichberechtigung*) elvéből indult ki, de teljesen más elméleti alapokon. Míg az 1868. évi XLIV. törvénycikk az egységes magyar politikai nemzet keretein belül, nemzetiségi hovatartozásra tekintet nélkül biztosította minden állampolgár jogegyenlőségét és nyelvhasználati jogait, addig az 1867. évi osztrák birodalmi alkotmány 19. §-a kifejezetten

egy-egy népcsoportok (*Volksstamm*) vonatkozásában rendelkezett a nemzetiségi-nyelvi egyenjogúságról: „Az állam minden néptörzse egyenjogú, és minden néptörzsnak sérthetetlen joga van nemzetiségének és nyelvének megőrzésére és ápolására.”⁵ Mivel tehát a magyar nemzetiségi törvény „a hon minden polgára” jogait szabályozta, a törvény személyi hatályának kérdése nem merült fel (kivéve talán a társulási jogról szóló 26. § esetén). Ezzel szemben az osztrák alkotmány és az arra építkező tartományi jogszabályok csoportosmégfogalmazása miatt az alapvető állampolgári jogok – például alapfokú oktatáshoz való jog, választójog – gyakorlásához elkerülhetetlen volt vállalni a (valamelyik) nemzetiséghez tartozást.

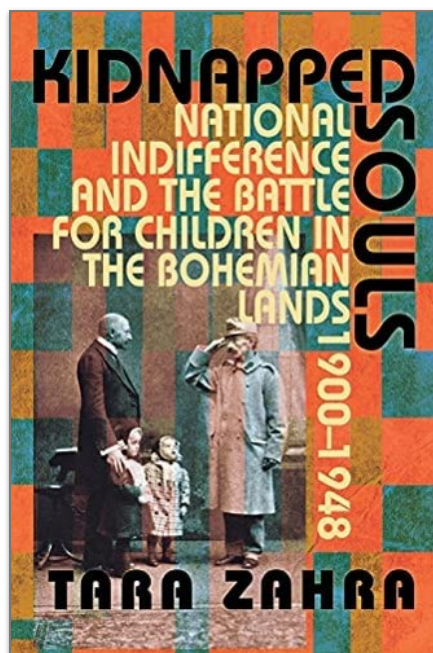
Amint a fent idézett szerzők bemutatják, miközben az osztrák alkotmány előfeltételezte a nemzetiségek előre meghatározott kategóriákként való létezését, ezek a gyakorlatban nagyrészt a nacionalista aktivizmus és képzelet szüleményei voltak. A különféle politikai szervezetekben tevékenykedő nemzeti aktivisták részére éppen a rendszerbe épített jogi „kényszer” teremtett lehetőséget arra, hogy a nemzetileg közömbös polgárokat valamelyik nemzetiség javára – valamint saját szavazótáboruk bővítésére – megnyerjék. Szintén a birodalmi alkotmány sajátos megfogalmazása tette lehetővé azt az értelmezést, amely a nemzetiség lényegét a nyelvben ragadta meg, tehát

maguk az alkotmányos garanciák adtak teret a nyelvhasználat köré szerveződő politikai aktivizmusnak. Minderre ráerősített, hogy 1880 után a népszámlálási kérdőívek magára a nemzetiségre vonatkozó kérdést nem tartalmazták, ehelyett az érintkezési nyelvet (*Umgangssprache*) kellett megadni, még-pedig egyet a következő kilenc nyelv közül: német, cseh-morva-szlovák, lengyel, rutén, szlovén, olasz-ladin, szerb-horvát, román, magyar. E statisztikákat a nacionalista aktivisták előszeretettel használták fel tevékenységük létjogosultságának alátámasztására, különösen a „nyelvi határon” fekvő települések esetében. Példának okáért, ahol a számok igazolták, érdemes volt iskolát alapítani - vagy azért, mert kellő számú gyermek tartozott adott nemzetiséghez, vagy épp ellenkezőleg, túl kevés, és ezt a nemzetileg közömbös szülők gyermekeinek az adott nemzetiség iskolájába csábításával (jobb infrastruktúrával, több karácsonyi ajándékkal) lehetett ellensúlyozni. Egyébiránt Judsonék meggyőzően érvelnek amellett, hogy maga a nyelvi határ/határvidék fogalma is ideológiai konstrukció, hiszen az egyes területek csak nacionalista szemüvegen keresztül (a népszámlálási kérdőívek kényszerválasztásával megtámogatva) tűntek egynyelvűnek - a valóságban a két- vagy többnyelvűség, a

vegyes házasságok és a társadalmi keveredés egyéb formái (például Bohémiában a cseh-német cseregyerek-programok) teljesen bevettnek számítottak.

A nemzeti közömbösség inspiráló kutatási eredményei ellenére nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy ezek kizárólag az osztrák birodalomfélre vonatkoznak, a

Magyar Királyságra nem, az elmélet kritika nélküli kiterjesztése pedig mindenképpen helytelen volna. Így ezt a szempontot inkább csak megfontolásra érdemesnek tartom a korszakkal foglalkozó hazai kutatók számára. Annak az eshetőségnek a figyelembe vételét javaslom, hogy a dualizmus hazai történéseit kisebb mértékben határozta meg a nacionalizmus, mint eddig gondoltuk. Ha pedig ez így van, akkor az Osztrák-Magyar Monarchia bukását

sem lehet a nemzetiségi konfliktusok elkerülhetetlen kimenetelének tekinteni.

Hivatkozások:

¹ Zahra, Tara: *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*. *Slavic Review*, 2010, 69. évf. 1. sz. 93-119. p. Cf. Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek*.

⁴ King, Jeremy: *Budweisers into Czechs and Germans: A Local History of Bohemian Politics, 1848-1948*. Princeton University Press, Princeton, 2002; Judson, Pieter M.: *Guardians of the Nation. Activists on the Language Frontier of Imperial Austria*. Harvard University Press, Cambridge - London, 2006.; Zahra, Tara: *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900-1948*. Cornell University Press, Ithaca-London, 2008.
⁵ *Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867 über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder (R.G.Bl. 142/1867)*.

Képek elérhetősége:

1. oldal: [https://www.amazon.com/Budweisers-into-](https://www.amazon.com/Budweisers-into-Czechs-Germans-1848-1948/dp/0691122342)

[Czechs-Germans-1848-1948/dp/0691122342](https://www.amazon.com/Budweisers-into-Czechs-Germans-1848-1948/dp/0691122342)
2021. 10. 10.

2. oldal, bal oldal: <https://www.amazon.com/Kidnapped-Souls-National-Indifference-1900-1948/dp/0801477603>
2021. 10. 10.

2. oldal, jobb oldal: https://www.goodreads.com/book/show/600093.Guardians_of_the_Nation
2021. 10. 10.

Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és terjedéséről.

L'Harmattan - Atelier, Budapest, 2006.

² Berecz Ágoston: *Recepciótörténeti széljegyzet Tara Zahra tanulmányához*. *REGIO*, 2017, 25. évf. 2. sz. 44. p.

³ Van Genderachter, Maarten - Beyen, Marnix: *Nationhood from Below. Europe in the Long Nineteenth Century*. Palgrave Macmillan, Basingstoke - New York, 2012. 3-22. p.